

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА
ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ**

Кафедра: Менежмент

КУРС ИШИ

**МАВЗУ: Ўзбекистон Республикасида Президентлик
бошқаруви**

Бажарди: Шерзод Махбубов

Илмий раҳбар: Б.Б.Жуманиязов

Тошкент-2013

МУНДАРИЖА

Кириш.....

I. Боб. Президентлик институти тушунчаси ва унинг давлат бошқарувидаги ўрни.....

1.1. Президентлик институти тушунчаси.....

1.2. Давлат бошқарувининг президентлик республика шакли.....

II. Боб. Ўзбекистон Президентининг ҳуқуқий мақоми.....

2.1. Ўзбекистонда Президентлик лавозимининг жорий қилиниши ва конституциявий мустаҳкамланиши.....

2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий-ҳуқуқий мақоми.....

2.3. Ўзбекистонда Президентлик сайловларини ўтказиш тартиби.....

III. Боб. Ўзбекистон Республикасида Президентлик бошқарувининг ўзига хос хусусиятлари.....

3.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари...

3.2. Ўзбекистон Республикаси Президенти қабул қиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.....

Хулоса.....

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Бугунги кунда дунё миқёсида 200 дан ортиқ давлатлар мавжуд бўлиб, улар тарихий тараққиёт маҳсулидир. Ушбу давлатларнинг ҳар бири халқаро муносабатларда турлича ўринга эга. Улардан айримлари дунё миқёсида катта таъсир доирасига эга бўлса, бошқалари ўз муаммолари билан ўралашиб деярли халқаро доираларда кўринмайдилар. Бугунги кунда геополитик сиёсат кучайиб бораётган бир пайтда давлатларнинг ўзаро муносабатлари ҳам гоҳ ижобий, гоҳ салбий томонга бурилиб дунё ҳамжамиятини ҳайратга солмоқда. Дунё миқёсидаги давлатларнинг энг йириклари иқтисодий, сиёсий, маъданий ва бошқа соҳалари ривожланиши жиҳатидан олдинги ўринларда турган давлатларнинг турли соҳаларда, масалан, тинчлик, инсонпарварлик ва бошқа соҳаларда олиб бораётган ишлари таҳсинга сазовордир¹.

Шу жиҳатдан олиб қараганда мустақиллик йилларида давлат бошқарувининг муҳим қисмларидан бири бўлмиш Президентлик институти ислоҳ қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколат ва вазифалари бошқа ҳокимият органларига босқичма-босқич ўтказилиб борилиши, бу мамлакатда бошқарувнинг мутлақо янги ва демократик шакли бўлмиш аралаш Президентликка кейинчалик эса парламентар республикага ўтишга замин ҳозирланмоқда.

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида сўзлаган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузасида, “2007-йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан мамлакат Президенти бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимият бошлиғи эканини белгилайдиган норманинг чиқарилиши ушбу даврдаги муҳим сиёсий-ҳуқуқий воқеалардан бири бўлди. Бугунги кунда Конституциямизнинг 89-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг

¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш давр талаби. 5-том, Тошкент, “Ўзбекситон”, 1997.

Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди” деган қоида белгилаб қўйилган.

Илгари Ўзбекистон Республикаси Президенти эгаллаб турган Вазирлар Маҳкамаси раиси лавозимининг тугатилиши ҳам либераллаштириш ва демократлаштириш йўлида муҳим қадам бўлди. Қабул қилинган қонунларга мувофиқ эндиликда Бош вазир нафақат Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади, балки унга раҳбарлик қилади ва унинг иши самарадорлиги учун шахсан жавоб беради, Вазирлар Маҳкамаси мажлисларига раислик қилади, ҳукумат ҳужжатларини имзолайди, давлат ва хўжалик бошқаруви масалалари юзасидан қарорлар қабул қилади.

Ҳозирги пайтда мамлакатимиз аҳолисининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, юртимизда кўппартиявийлик тизимининг тобора мустаҳкамланиши давлат ҳокимиятининг учта субъекти, яъни давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш учун зарур шарт-шароитларни юзага келтирмоқда”², деб таъкидладилар.

Давлат бошлиғи сифатида Президент давлат ҳокимияти органлари тизимида етакчи ва мувофиқлаштирувчи роль ўйнайди. Президент давлат ичида ва халқаро муносабатларда Ўзбекистоннинг Олий вакиллигини амалга оширади. Давлат бошлиғи ўзида у ёки бу ҳокимият тармоғини эмас, балки давлат ва бутун давлат ҳокимиятининг бирлигини намоён этади.

Мен менежмент назарияси фанидан “*Ўзбекистон Республикаси Президенти*” мавзусини танлашимдан мақсадим, Президентлик институти бугунги демократик ислохотларни чуқурлаштириш шароитида ўзининг мазмун, моҳияти, долзарблиги жиҳатидан анча аҳамиятли ҳисобланишидир.

² Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т. : Ўзбекистон, 2011. – Б. 10.

Чунки, бугунги кунда мураккаб сиёсий, геополитик муносабатлар ривожланиб бораётган бир даврда ҳар қандай ҳолатларга нисбатан илмий ёндошиш вазиятни холис баҳолашга имкон беради.

Ушбу курс ишимда мен, *Ўзбекистон Республикаси Президенти* тушунчасини унинг мазмун, моҳиятини баҳоли қудрат ёритишга ҳаракат қиламан. Курс иши орқали Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳокимиятлар тизимидаги ўзига хос жиҳатларини батафсил ёритаман.

Ушбу мавзуни ёритишда менежмент назариясининг ушбу мавзусида изланишлар олиб борган олимлари билдирган фикр-мулоҳазаларига, Президентимизнинг асарларига, Конституция ва Қонунларимизнинг бу борадаги нормаларига асосландим ва уларга бевосита таяндим.

I. Боб. Президентлик институти тушунчаси ва унинг давлат бошқарувидаги ўрни.

Президентлик институти тушунчаси

“Президент” (лот. presidents-олдинда ўтирувчи) –республика бошқарув шакли амалда бўлган давлатларда давлат ва ижро этувчи ҳокимият ёки фақат давлат бошлиғи. БМТга аъзо бўлиб курган 190 мамлакатнинг 140 дан ортиғида президентлик институтига амал қилинган. Президент лавозими илк бор 1787-йилда АҚШда вужудга калган. Ўзбекистон тарихида биринчи Президентлик лавозими 1990-йил 24-мартда таъсис этилди. 1991-йил 29 декабрда эса муқобиллик асосида ўтказилган умумхалқ сайловида И.А.Каримов Ўзбекистон Республикасининг Президенти этиб сайланди.

Президентнинг конституциявий мақоми ва ваколатлари республика турига қараб фарқланади. Президентлик республикасида президент нафақат давлат бошлиғи, балки ижро этувчи ҳокимият бошлиғи, яъни маъмурият (АҚШда, Лотин Америкаси мамлакатларида) ёки ҳукумат (Замбия, Беларусь, Қозоғистон) бошлиғи ҳамдир. Президент халқ томонидан (тўғридан-тўғри ёки билвосита) сайланади. Парламентар республика (ГФР, Италия)да Президент фақат давлат бошлиғи ҳисобланади. Ижро этувчи ҳокимиятни амалда бош вазир бошчилигидаги ҳукумат бошқаради. Президент парламент томонидан ёки унинг иштирокида сайланади. Аралаш ёки ярим Президентлик республикалари (Франция, Португалия, Полша)да ҳам Президент фақат давлат бошлиғи ҳисобланади. Аммо у парламент олдида жавобгар бўлган ҳукуматга амалда раҳбарлик қилиш имконини берувчи ваколатга эга бўлади. Ушбу тизимда Президент, қоида тариқасида, умумхалқ сайловида сайланади³.

³ Ўзбекистон юридик энциклопедияси Р.А.Муҳитдинов Т.:Адолат, 2010, Б-368

1.2. Давлат бошқарувининг президентлик республика шакли.

Президентлик республика бошқарув шакли сифатида, биринчи навбатда, сайлаб қўйилган давлат бошлиғи бир вақтнинг ўзида ҳукумат раҳбари ҳам бўлиши билан фарқ қилади. Президентнинг ўзи парламент розилиги билан шу ҳукуматни тузади ва зарурат туғилганда уни тарқатиб юбориш ҳуқуқига эга бўлади. Бутун халқ томонидан сайланган президент умуммиллий манфаатлар ифодачиси, миллат рамзи бўлиши (ҳар қалай шундай бўлиши керак ҳам) бошқарув президентлик шаклининг ижобий томонидир. Мазкур шакл бутун ваколатни бир шахсга беради ва у ғавқулодда ҳолатларда масъулият ва раҳбарликни ўз қўлига олади. Бошқарувнинг президентлик шакли, одатда, парламент шаклига нисбатан юқорироқ даражадаги сиёсий барқарорликни таъминлайди. Зеро, ҳукумат (президент) конституцияда белгилаб қўйилган қатъий муддатга сайланади.

Президентлик бошқарув шаклининг заиф жойлари ҳам мавжуд. Бошқарувнинг парламент шаклидан фарқли ўлароқ, у ҳокимиятнинг ижро этувчи ва қонун чиқарувчи тармоқлари ўртасидаги зиддият ва можароларни, шунингдек, конституциявий инқироз эҳтимолини истисно этмайди. Бундай вазият, чунончи, президент билан парламент кўпчилиги бошқа-бошқа партиялар, сиёсий оқимларга мансуб бўлган вақтларда юзага келиши мумкин.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, президентлик институти ваколатлари деярли барча давлатларда бир хил бўлсада, уларни амалга оширишда катта фарқлар мавжуд. Президентларнинг қуйидаги ваколатлари мавжуд: мамлакат ички ва ташқи сиёсатида давлатни намоиш этиш бўйича ваколатлари; президентлик институтининг қонунчилик ташаббуси бўйича ваколатлари; ҳукуматга нисбатан ваколатлари; давлат органларини шакллантириш ва кадрлар сиёсати бўйича ваколатлари; ҳуқуқий ҳужжатлар, норматив актлар яратиш бўйича ваколатлари; ғавқулодда вазиятлар бўйича ваколатлари; ҳарбий сиёсат соҳасидаги ваколатлари; шахснинг ҳуқуқий мақомини аниқлаш соҳасидаги ваколатлари; халқаро муносабатлар бўйича ваколатлари. Бундан ташқари, президентлик институтига нисбатан конституцияларда ваколатлар билан бирга, маълум бир жавобгарлик ва тақидлар ҳам мавжуд: бошқа лавозимларни эгаллашнинг ман этилиши; бошқа фаолият билан шуғулланмаслик; бадий, илмий, адабий фаолият учун қалам ҳақи олмаслик; айрим мамлакатларда президент мамлакат ҳудудидан фақат парламент рухсати билан чиқиши мумкинлиги; конституция ва қонунларни била туриб

бузиш, оғир жиноятларни содир этиш, коррупция, давлатга хиёнат қилиш каби хатти-ҳаракатларга жавобгарлик шулар жумласидандир⁴.

Шундай қилиб, бошқарувнинг парламент ва президентлик шаклларида бирини танлаш ягона, аммо беқарор раҳбарият (парламент бошқаруви) билан барқарор, лекин икки ҳокимият ўртасидаги ихтилофларни истисно этмайдиган раҳбариятдан бирини танлаш деган маънони англатади.

Аслида, «Президентни сайлашнинг энг мақбул услубининг ўзи бормикан?» Уларнинг ҳар бири ўзининг кучли ва заиф томонларига эга. Шу муносабат билан президентлик сайловларининг аҳамияти ортиб боради. Тўғридан-тўғри сайловлар энг содда ва демократик сайловлардир. Бундан ташқари, президентлик ҳокимияти қонунчилик ҳокимиятига ниҳоятда қарам бўлиб қолиши ҳам мумкин (масалан, Ҳафсизларда ҳолат шароитларида президентни иккинчи муддатга қайта сайлаш тартибини олиб қўринг).

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, давлат бошқарув тизими қотиб қолган эмас, балки тарихий тараққиёт жараёнида муқаррар равишда ўзгариб, янгиланиб туради. Айни пайтда дунёдаги давлатлар бошқарув шакллари кўп минг йиллик тарихга эга бўлиб, жамият тараққиёти асосида такомиллашиб, мазмун жиҳатидан мукаммаллашиб борган. Буни Ўзбекистон давлат бошқаруви мисолида кўриш мумкин. Конституциямизга мувофиқ Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг асосий тамойилларидан бири халқ ҳокимиятчилигидир. Республикада халқ давлат халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Халқ давлатни бошқарувни бевосита ёки сайлаб қўйилган ўз вакиллари орқали амалга оширади.

Шу ўринда истиқлол боис Ўзбекистон давлат бошқарувининг янги, замонавий ва самарали тизими шакллантирила бошланганлигини алоҳида эътироф этиш лозим. «Президентлик бошқарув усули шу тизимнинг ўзагидир»⁵.

Дарҳақиқат, жаҳон тарихий тажрибаси президентлик республика шакли давлат бошқарувининг энг мақбул, халқ манфаатлари эҳтиёжларига жавоб берадиган қулай шаклларида бири эканлигини кўрсатиб турибди⁶.

⁴ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: *Чиркин В.Е.* Современное государство. М., «Международные отношения», 2001, 351-356-бетлар.

⁵ *Каримов И.А.* Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 37-бет.

⁶ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: *Азизхўжаев А.* Давлатчилик ва маънавият. Т., «Шарқ», 1997, 24-бет.

II. Боб. Ўзбекистон Президентининг ҳуқуқий мақоми.

2.1. Ўзбекистонда Президентлик лавозимининг жорий қилиниши ва конституциявий мустаҳкамланиши

Собиқ Иттифок республикалари орасида Ўзбекистон биринчи бўлиб, давлат бошқарувнинг президентлик шаклини жорий қилди. Президентлик институти Ўзбекистонда 1990 йил 24- мартда "Ўзбекистон ССР Президенти лавозимини таъсис этиш ва Ўзбекистон ССР Конституцияси (Асосий Қонуни) га ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги Қонун билан жорий этилди. Олий Совет 12-чақириқ биринчи сессиясида Ўзбекистон Президенти этиб Ислом Абдуғаниевич Каримов сайланди. 1991 йил 29 декабр ва 2000 йил 9 январда тўғридан-тўғри умумхалқ Президенти сайловлари ўтказилди. Сайловлар муқобиллик асосида ўтказилиб, И.А.Каримов Президент этиб сайланди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистоннинг Президентлик институтини жорий қилиш тажрибаси, деярли барча собиқ иттифок республикаларида қабул қилинди.

Давлат бошқарувининг президентлик шаклида Президент умумхалқ сайловларида сайланади ва давлат бошлиғи ҳисобланади, ўзи олдида жавобгар бўлган ҳукуматни тузади.

Маълумки, ўтган давр мобайнида мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасида амалга оширилган ислохотлар ўта муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини ҳаётга изчил татбиқ этиш, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантириш, марказда ва жойларда қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазифаларининг ролини кучайтириш, суд

тизимини либераллаштириш ва унинг мустақиллигини таъминлаш бўйича ғоят долзарб чора-тадбирларни кўришга қаратилган эди⁷.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ Президент – ҳокимиятлар бўлиниши принципага риоя қилинишида давлат механизми учун энг муҳим институтдир.

Конституциянинг 89-моддасида, “Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди”, дейилган.

Давлат бошлиғи сифатида Президент давлат ҳокимияти органлари тизимида етакчи ва мувофиқлаштирувчи роль ўйнайди. Президент давлат ичида ва халқаро муносабатларда Ўзбекистоннинг Олий вакиллигини амалга оширади. Давлат бошлиғи ўзида у ёки бу ҳокимият тармоғини эмас, балки давлат ва бутун давлат ҳокимиятининг бирлигини намоён этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-боби Ўзбекистон Республикаси Президенти деб номланади. Бу боб 9 та моддадан иборат бўлиб, уларда Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий мақоми белгилаб берилган.

⁷ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т. : Ўзбекистон, 2011. – Б. 8.

2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг конституциявий-хуқуқий мақоми

Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти қасамёд қабул қилган пайтдан бошлаб, ўз лавозимини бажаришга киришади. Қасамёд – тантанали ваъда, Конституция ва халққа хизмат қилиш юзасидан Президент ўз лавозимига киришганда берадиган қасамёддир. Ўзбекистон Республикаси Президенти қасамёдининг матни Конституциянинг 92-моддасида берилган:

"Ўзбекистон халқига садоқат билан хизмат қилишга, Республиканинг Конституцияси ва қонунларига қатъий риоя этишга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига кафолат беришга, Ўзбекистон Республикаси Президенти зиммасига юклатилган вазифаларни виждонан бажаришга тантанали қасамёд қиламан".

Ўзбекистон Республикаси Президенти парламент депутатлари олдида тантанали равишда қасамёд қабул қилади. Қасамёд қабул қилишда Президентнинг қўл остида Конституция матни бўлади. Президент Ўзбекистон халқига садоқат билан хизмат қилишга, Республиканинг Конституцияси ва қонунларига қатъий риоя этишга, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига кафолат беришга, ўз зиммасига юклатилган вазифаларни виждонан бажаришга қасамёд қилади. Президент қасамёд қабул қилиши билан, давлат мадҳияси ижро этилади.

Ўзбекистонда умумхалқ сайловида сайланган Президент И.А.Каримов биринчи бўлиб қасамёд қабул қилди. Агар бир шахс иккинчи марта Президент бўлиб сайланса, қасамёд такроран қабул қилинади.

Президентнинг қасамёди фақат расмий тантанали маросим сифатидагина қабул қилинмайди. Шунингдек, у юридик аҳамиятга ҳам эга.

Президент қасамёдининг юридик аҳамияти қуйидагилардан иборат:

биринчидан, Президент қасамёд қабул қилиши билан ўз лавозимига киришади ва ўзининг конституциявий ваколатларини бажара бошлайди. Шу вақтдан бошлаб, олдинги Президент ўз ваколатини тугатади;

иккинчидан, қасамёднинг матни одатда Конституцияда берилади, халққа эълон қилинади ва парламент олдида Президент томонидан тантанали қабул қилинади. Қасамёд матнида Конституцияга садоқат, халқ ва давлатга хизмат қилиш билан бирга, кўпинча диний тусдаги ифодалар бўлади ёки қасамёд Қуръонда ёхуд Инжилда қабул қилинади;

учинчидан, қасамёдни бузиш Президентни жавобгарликка олиб келади, бу унинг ўз лавозимидан четлатилиши учун асос бўлиши мумкин (бундай маросим кўп мамлакатларда импичмент номини олган);

тўртинчидан, Президент ўзига бевосита берилмаган ваколатларга асосланган ҳаракатларида унга қасамёд юклаган мажбуриятларини рўқач қилиш имконига эга.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 91-моддасида Президент ўз лавозимида ишлаётган вақтда қуйидаги вазифаларни бирга олиб бормаслиги назарда тутилган:

биринчидан, бошқа ҳақ тўланадиган лавозимни эгаллаш;

иккинчидан, вакиллик органининг депутати (парламент, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш) бўлиш;

учинчидан, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти дахлсизлик ҳуқуқига эга. Президентнинг дахлсизлиги мутлақ бўлиб, у бажарадиган мажбуриятлардан келиб чиқиб, Президентнинг қонунлар билан алоҳида муҳофаза этилишини англатади. Президент шахсининг дахлсизлиги унинг бутун ваколатлари давомида алоҳида қафолатларни таъминланиши билан боғлиқ.

2003 йил 25 апрелда қабул қилинган “Ўзбекистон Президенти фаолиятининг асосий қафолатлари тўғрисида”ги қонун билан қафолатланади⁸.

Президент шахсининг дахлсизлиги унга қарши жиноят иши қўзғатилиши мумкин эмаслигини билдиради. Президент мажбурий равишда, масалан, гувоҳ сифатида судга чақирилиши, маъмурий жавобгарликка

⁸ “Ўзбекистон Республикаси Президенти фаолиятининг асосий қафолатлари тўғрисида”ги Қонун // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, № 34, 34-модда.

тортилиши мумкин эмас. Президент ҳибсга олиниши, тинтув этилиши ва шахсий кўздан кечирилиши мумкин эмас. Шу маънода Президентнинг шахси дахлсиздир.

2.3. Ўзбекистонда Президентлик сайловларини ўтказиш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 90-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан беш йил муддатга сайланади. Президентни сайлаш тартиби “Ўзбекистон Республикаси Президент сайлови тўғрисида”ги Қонуни билан белгиланган⁹ (1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган).

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 90-моддасига асосан Президент лавозимида номзодларга қуйидаги талаблар қўйилади:

биринчидан, 35 ёшдан кичик бўлмаган, фақат Ўзбекистон Республикасининг фуқароси Президент этиб сайланиши мумкин;

иккинчидан, Ўзбекистон Республикасининг Президенти бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг фуқаросигина сайланиши мумкин;

учинчидан, Президентликка номзодга Ўзбекистон Республикаси ҳудудида камида 10 йил яшаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин. Бу муддат - Президентликка номзод фақат билимлар ва амалий тажрибага эга бўлибгина қолмай, балки Ўзбекистондаги ҳаётнинг ўзига хос шароитларини тушуниш учун ҳам зарур ва етарлидир;

тўртинчидан, давлат тилини яхши биладиган Ўзбекистон Республикасининг фуқароси Президентликка сайланиши мумкин. Тиллардан фойдаланишни тартибга солиш – Ўзбекистонда конституциявий аҳамиятга эга. У ёки бу тилнинг давлат тили сифатидаги мақоми Конституция билан белгиланади. Масалан, Конституциянинг 4-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир”-деб белгилаб қўйилган.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998, 3-сон, 38-модда.

Давлат ҳокимияти органлари, расмий иш юритиш, суд ишларини олиб бориш мажбурий равишда давлат тилида олиб борилади, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва расмий нашрлар эълон қилинади.

Ўзбек тили – Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг мутлақ кўпчилиги бўлмиш ўзбек халқининг она тилидир. У Ўзбекистон бирлиги ва яхлитлиги, жамият жипслигининг муҳим омилидир. Айнан шунинг учун Конституция ва Ўзбекистон суверенитетининг кафили бўлмиш Президент ўзбек тилини яхши билиши шарт;

бешинчидан, Ўзбекистонда бир шахс сурункасига икки муддатдан ортиқ Президент бўлиб сайланиши мумкин эмас..

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 90-моддасининг 2-қисмида Ўзбекистон Республикаси Президентини сайлашнинг асосий принциплари аниқ белгилаб қўйилган. Президентлик Республикаларида Президент мамлакатнинг барча сайловчилари томонидан умумхалқ сайловлари йўли билан сайланади.

Ўзбекистонда Президент сайловлари умумий, тенг, тўғридан-тўғри ва яширин овоз бериш йўли билан амалга оширилади. Президентнинг ўз лавозимида бўлиш муддати 5 йилдир. Ўзбекистондаги 1991 ва 2000 йиллардаги Президент сайловлари айнан шу йўл билан ўтказилди.

Президент сайловларини ўтказиш тартиби 1991 йил 18 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловлари тўғрисида”ги Қонун билан белгилаб қўйилган. Бу қонунга 2004 йил 2 декабрдаги Қонунини билан ўзгартириш киритилган.

III. Боб. Ўзбекистон Республикасида Президентлик бошқарувининг ўзига хос хусусиятлари

3.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари

Президент конституциявий ваколатларининг кўлами унинг давлат бошлиғи эканлигидан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Ўзбекистон Республикаси Президентига унинг давлат ҳокимияти органлари тизимидаги кўплаб ваколатларни беради. Президент фақат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўрнатилган доиралардагина фаолият кўрсатади. Президентнинг конституциявий ваколатлари давлат ва жамият ҳаёти фаолиятининг энг муҳим соҳаларини қамраб олади.

Кўпгина хорижий мамлакатлар тажрибасида давлат бошлиғининг конституциявий ваколатлари тарихий ривожланиш босқичларининг, шу давлатда истиқомат қилаётган халқларнинг миллий келиб чиқиш хусусиятлари ва жуғрофий жойлашувининг таъсирида турли хил белгиланган бўлади. Асосан, давлат бошлиғининг конституциявий ваколат муддатлари диққатга сазовордир. Масалан: АҚШ, Россияда – 4 йил, Франция, Украина, Германия, Бразилияда – 5 йил, Мексика, Мисрда – 6 йил, Италия, Исроилда – 7 йил. Президент ваколат муддатларининг бундай тартибда белгиланганлиги юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ҳар бир миллат ва элатларнинг тарихий ривожланиш босқичлари билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасида ўтказилган 2002 йил 27 январдаги референдум, мустақилликдан кейинги даврнинг энг муҳим Ўзбекистон тарихида муносиб ўрин эгаллайдиган давлат бошқарувининг такомиллаштириш режаларини белгилаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг II чақириқ саккизинчи сессиясида қабул қилинган: Ўзбекистон Республикасининг, "Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида"ги Конституциявий Қонуннинг 8-моддасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддати

мустаҳкамланган: умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яшириш овоз бериш йўли билан сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддати – етти йил", деб белгиланганлиги давлат бошлиғининг ўз халқи олдида қўйган вазифасини бажариш учун кенг имкониятлар яратиб беради. Ушбу норма 2003 йил 24 апрелда Ўзбекистон Конституциясига киритилди¹⁰. Шунингдек, ушбу қоида яна 2011 йил 12 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 90-моддасига тузатиш киритилиши билан “етти” деган сўз ўрнига “беш”, деб ўзгартирилганлигини таъкидлаш лозим.

Президентнинг асосий вазифаси – давлатнинг бирлигини мамлакат ичида ва ташқарисида намоён қилишдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти фаолиятининг қуйидаги йўналишларида унинг конституциявий ваколатлари яққол намоён бўлади.

1. Авваламбор, Ўзбекистон Президенти фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафилидир. Бу шуни билдирадики, Ўзбекистон Республикаси Президенти инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмининг узлуксиз ишлаши учун шахсан жавобгар, бирор сабаб билан ушбу ҳуқуқ ва эркинликлар амалга оширилиши бузилган ҳолларда тегишли чоралар кўришга мажбур. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмини яратиш, халқаро ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтириш, давлат органлари ходимлари ва бутун аҳолининг инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича маданиятини ошириш мақсадида, БМТнинг демократиялаш, инсон ҳуқуқлари ва бошқарув тизимини қўллаб-қувватлаш борасидаги тавсияларига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти 1996 йилнинг 31 октябридаги фармони билан Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини ташкил қилди.

Президент инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган ҳамда аҳолининг алоҳида ижтимоий ҳимояга муҳтож

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 2003, № 3-4, 27-модда.

гурухларини, масалан пенсионерлар, ногиронлар ва давлат томонидан ҳимояга муҳтож фуқароларни муҳофаза қилишга йўналтирилган қонунлар, фармонлар чиқариш орқали ўзининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг кафили сифатидаги функциясини бажариб келмоқда.

2. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафилидир. Президент ўз ваколатларини амалга ошира бориб, барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларининг ўз конституциявий мажбуриятларни зарур даражада бажаришларини таъминлайди. У хатти-ҳаракатлари Конституция талабларига жавоб бермаётган органлар ва шахсларга бевосита мурожаат қилиш орқали ҳам, шу соҳадаги ваколатли органлар, хусусан судлар воситасида ҳам бунга эришади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Конституцияда белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасининг суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза этиш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўради. Суверенитетни муҳофаза қилиш давлат ҳокимияти барча тармоқларининг фаолият кўрсатиши орқали таъминланади. Шунинг учун Президент махсус ваколатларга эга, хусусан, Ҳавфсизлик қўрағонлари (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, йирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) юз берганда шахсан ўзи тезкор қарорлар қабул қилади. Масалан, у фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида Ҳавфсизлик қўрағонлари ҳолат жорий этади, қабул қилган қарорини уч кун мобайнида Республика Олий Мажлисининг тасдиғига киритади.

3. Президент давлат бошлиғи сифатида халқаро муносабатлар соҳасида муҳим ваколатларга эга. Бунда у муҳим вакиллик функциясини бажаради. Бу функцияни у яқка ўзи шахсан амалга оширади.

Президент мамлакат ичида ва халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш юритади.

Президент халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикасининг вакилидир. Бу ерда Президент Ўзбекистон Республикасини халқаро муносабатлари субъекти, суверен ва мустақил мамлакат сифатида намоён қилади. Бу шуни англатадики, фақат Президентгина шартнома ва битимларга имзо чекиши, музокараларда Ўзбекистон номидан қатнашиши, Республиканинг халқаро мажбуриятлари бажарилишини таъминлаши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартнома ва битимлари қонун қабул қилиш орқали Ўзбекистон Олий Мажлис палаталари томонидан ратификация қилиниши керак. Халқаро шартнома ва битимнинг ратификация қилинганлиги ратификация ёрлиғи билан тасдиқланади. Ратификация ёрлиғига Ўзбекистон Республикаси Президенти имзо чекади. Икки томонлама шартнома ва битимлар тузилганда унинг иштирокчилари ратификация ёрлиқларини алмашадилар. Кўп томонлама шартномаларда ратификация ёрлиғи депозитарий давлатга ёки халқаро шартнома матнини сақловчи халқаро ташкилотга бериб қўйилади.

Президентнинг ташқи сиёсат соҳасидаги муҳим ваколатлари жумласига қўйидагилар киради:

Аккредитациядан ўтган элчилар ва бошқа дипломатик вакилларга ишонч ва чақириб олиш ёрлиқларини топшириш;

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатига Ўзбекистон Республикасининг чет эл давлатлари ва халқаро ташкилотлардаги элчилари ва бошқа дипломатик вакиллари номзодларини тайинлаш ва вазифасидан озод қилиш тўғрисида тақдим киритади.

Ёрлиқлар топширилаётганда, одатда ташқи ишлар вазири қатнашади. Дипломатик вакил ўзининг номини, давлатнинг номини, давлат бошлиғининг номини айтади, ёрлиқни Ўзбекистон Республикаси Президентига топширади. Кўпинча ёрлиқлар топшириш учун бир нечта янги элчилар йиғилишади. Ёрлиқлар топширилгач, Ўзбекистон Президенти янги элчи билан қисқача суҳбатлашади. Президентнинг ишонч ёрлиғини қабул қилиши шуни

англатадики, тайинланган ва Ўзбекистон Республикасига келган хорижий давлат элчиси ёки дипломатик вакил ёхуд халқаро ташкилот вакили аккредитациядан ўтган, яъни расмий равишда мамлакатимизда ўз мажбуриятларини бажаришга киришган деб ҳисобланади.

Хорижий давлат элчиси ёки халқаро ташкилот ҳамда хорижий давлатнинг дипломатик вакили функциясини бажаришининг тўхтатилиши Президентга чақирув ёрлиғини топшириш орқали расмийлаштирилади.

Чет эл давлатларида Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатларининг бошлиқларини тайинлаш ва чақириб олишнинг тартиби "Хорижий давлатлардаги Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхоналарининг бошлиқларини тайинлаш ва уларни чақириб олиш тўғрисида" ги 1992 йил 3 - июлдаги қонун билан белгиланади. Бу қонун "Дипломатик алоқалар тўғрисида" ги 1961 йилги Вена конвенцияси ҳамда бошқа умумэътироф этган халқаро - ҳуқуқий нормалар ва қоидаларга тўла мос келади.

Хорижий давлатдаги Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхонасининг бошлиғи Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдими билан Сенат томонидан тайинланади. Дипломатик ваколатхона бошлиғи лавозимига номзодни Ташқи ишлар вазирлиги манфаатдор органларнинг келишувини олган ҳолда тавсия этади. Фавқулодда ва мухтор элчи ёки фавқулодда ва мухтор вакилнинг белгиланган мамлакатга жўнаб кетишидан олдин Ташқи ишлар вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Президенти имзо чеккан ва ташқи ишлар вазирининг имзоси қўйилган, белгиланган давлат бошлиғига бериш учун мўлжалланган ишонч ёрлиғини тайёрлайди.

Ўзбекистон Республикаси дипломатик ваколатхонасининг бошлиғини чақириб олиш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

биринчидан, дипломатик ваколатхона бошлиғи алмаштирилганда;

иккинчидан, дипломатик ваколатхона бошлиғи номақбул шахс (персон нон грата) деб эълон қилинганда;

учинчидан, давлатлар ўртасидаги дипломатик муносабатлар узилганда;

тўртинчидан, давлатлар ўртасида уруш ҳолати эълон қилинганда;

бешинчидан, давлат халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида мавжудлигини тугатганда.

4. Конституцияда белгилаб қўйилганидек, Президент мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг, ички ва ташқи сиёсатининг энг муҳим масалалари юзасидан Олий Мажлис палаталарига ҳар йили маърузалар тақдим этади Унинг маърузаси норматив ҳужжат ҳисобланмайди. Бу ахборот сиёсий тусга эга бўлиб, мамлакатни ривожлантиришнинг дастурий принциплари ва стратегик вазифаларини ўз ичига олади.

Маърузада Ўзбекистон Президентининг мамлакат келажагини қандай тасаввур қилаётганлиги баён этилади. Жумладан, Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг қуйидаги чиқишларини кўрсатиб ўтиш мумкин: 1995 йил 23 февралдаги биринчи чақириқ Олий Мажлис биринчи сессиясидаги "Ўзбекистон ижтимоий - сиёсий ва иқтисодий ривожланишининг асосий тамойиллари", 1996 йил 29 августдаги миллий парламентнинг олтинчи сессиясидаги, "Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим вазифалари", 1999 йил 14 апрелда ўн тўртинчи сессиядаги, "Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда"; 2000 йил 22 январда иккинчи чақириқ Олий Мажлис биринчи сессиясидаги, "Олий мақсадимиз - Ватан озодлиги ва ободлиги, халқ эркинлиги ва фаровонлиги" , 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисида “ Бизнинг бош мақсадимиз- жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир” мавзусидаги чиқишлари давлатнинг ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишларини кўрсатиб ўтилди. Президентнинг бу маърузаларида мамлакат тараққиётининг стратегик устувор йўналишлари белгилаб берилди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Президенти мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг , ички ва ташқи сиёсатининг энг муҳим масалалари юзасидан

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида нутқ сўзлайди.

5. Суд ҳокимияти органларига келганда, шунингдек, шунингдек, Президент Олий Мажлис Сенатига Конституциявий суд раиси ва судьялари, Олий суд раиси ва судьялари, Олий хўжалик суд раиси ва судьялари номзодларни тақдим этади. Уларни Олий Мажлис Сенати сайлайди. Шунингдек, Президент вилоят, туманлараро, туман, шаҳар, ҳарбий ва хўжалик суди судьяларини тайинлайди ва лавозимлардан озод қилади. Президентнинг тақдимига биноан, Олий Мажлис Сенати Марказий Банк бошқаруви раиси, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисини тайинлайди ва лавозимидан озод этади.

Фақат ижро ҳокимияти органларини тузишгина эмас, балки уларнинг фаолияти билан боғлиқ соҳада ҳам Президентга катта ваколатлар берилган. Бош вазир тақдимига биноан ҳукумат аъзоларини тасдиқлайди ва уларни лавозимидан озод этади.

Агар республика бошқарув органларининг, шунингдек, ҳокимларнинг қабул қилган ҳужжатлари Конституция ва қонунларга, Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларига зид бўлса ёки улар инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини поймол қилса, ушбу масала тегишли судда ҳал қилинмагунча Президент бу ҳужжатларни тўхтатиш ёки бекор қилишга ҳақли.

6. Президентнинг республика давлат ва бошқарув олий органларининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлашдаги ваколатлари ҳам бор. Бунинг учун у Конституцияда ўрнатилган, Олий Мажлисга таъсир ўтказиш (XVIII боб), Вазирлар Маҳкамасига таъсир ўтказиш (XX боб) дастакларидан фойдаланиши, баъзи ҳолларда судга мурожаат қилиши, масалани Конституциявий суд кўриб чиқиши учун тақдим этиши мумкин

Президент Ўзбекистон Республикаси вазирликларини, давлат қўмиталарини ҳамда давлат бошқарувининг бошқа органларини тузади ва тугатади, буни Олий Мажлис палаталарининг тасдиғига киритади.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг баҳамжиҳат ишлашини таъминлаш учун Президент Конституцияда кўрсатилган бошқа воситалардан ҳам фойдаланиш имконига эга. Лекин Президентнинг давлат бошлиғи сифатидаги обрўси ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Чунки у тўғридан - тўғри умумий сайловларда халқ топширган сиёсий мандатга эга.

7. Ўзбекистон Республикасининг Президенти қонунларни имзолайди.

Президентнинг имзоси бўлмаса, қонун кучга крмайди. Бу давлат бошлиғининг анъанавий функцияси бўлиб, қонунга мажбурий куч беради ва қонун чиқарувчилик жараёнини якунлайди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати маъқуллаган қонун имзоланиши ва эълон қилиниши учун Президентга ўн кун ичида юборилади. Президент эса ўттиз кун ичида қонунни имзолайди ҳамда матбуотда эълон қилинади

Қонунни имзолаш расмий акт эмас. Қонунни имзолаш унинг халққа эълон қилинганлигини, яъни уни оммага билдирганлигини англатади. Бундай расмий эълон қилиш Олий Мажлис қабул қилган ва Президент имзолаган қонун матнини расмий мақом берилган матбуот органида нашр этишдир. Қонунларнинг ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг матбуотда эълон қилинишида улар қўлланилишининг мажбурий шартидир. Қонун бутун Ўзбекистон Республикаси ҳудудида кучга киради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти қонунга ўз эътирозларини илова этиб, уни такроран муҳокама қилиш ва овозга қўйиш учун Олий Мажлисга қайтаришга ҳақли. Конституциявий ҳуқуқда бу "Президент ветоси" номини олган бўлиб, бошқарувнинг президентлик шаклидаги давлатларга хосдир.

Вето - давлат бошлиғининг парламент қабул қилган, лекин ҳали кучга крмаган қонунга эътироз билдириш ҳуқуқидир. Ўзбекистон Конституциясида "Вето" атамаси ишлатилмаган. Ўзбекистон Конституциясида Президентнинг асосланган эътирозини билдириб, қонунни

такроран муҳокама қилиш ва овозга қуйиш учун Олий Мажлисга қайтариш ҳукуқи ҳақида гапирилади.

Қайтариш учун асослар рўйхати Конституцияда кўрсатилмаган, лекин қонунни қайтарар экан, Президент бундай қарорнинг сабабини асослаб беради. Бунда Президент умуман қонунга ёки унинг бирор қондасига эътироз билдириши мумкин.

Агар Президент томонидан қайтарилган қонунни Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати аъзоларининг умумий сонининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овози маъқулласа, қонун ўн тўрт кун ичида Президент имзолаши ва эълон қилиши керак бўлади.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фавқулодда ҳолат масаласидаги ваколатлари Конституция 93-моддасининг 19-бандида аниқ ифодаланган. Фақат Президентгина бутун республика ҳудудида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этишга ҳақли. У қабул қилган қарорини уч кун мобайнида Олий Мажлисининг палаталари тасдиғига киритади. Лекин Президент бундай қарорни қабул қилишда эркин эмас, чунки фавқулодда ҳолат фақат қонунда белгиланган ҳолларда ва тартибдагина жорий этилади. Президент бу ҳақда қабул қилган қарорини уч кун ичида Олий Мажлис палаталарининг тасдиғига киритади.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳарбий соҳадаги ваколатлари анча кенг. У республика Қуролли Кучларининг Олий Бош қўмондони ҳисобланади, Қуролли Кучларнинг Олий қўмондонларини тайинлайди ва вазифасидан озод қилади, Хавфсизлик Кенгашини тузади ва унга раҳбарлик қилади, олий ҳарбий унвонларни беради.

Президентнинг Олий Бош қўмондон эканлиги Мудофаа вазирлигига ҳар қандай буйруқлар беришига имкон туғдиради. Мудофаа вазири амалда бевосита Президент раҳбарлигида ишлайди. Уруш ёки агрессия ҳолатида Президент ҳар қандай вақтда Қуролли кучларга бошчилик қилишни ўз қўлига олиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти тажовуздан, бир - бирини муодофаа қилиш юзасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уруш ҳолати эълон қилишга ҳақли, у бу қарорини уч кун мобайнида мамлакат Олий Мажлиси палаталарининг тасдиғига киритади.

10. Давлат бошлиғи сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари жумласига фуқаролик, сиёсий бошпана бериш, Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотлари билан тақдирлаш, амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш ҳақида Олий Мажлис Сенатига тақдимнома киритиш ва авф этиш каби масалаларни ҳал қилиш киритилган.

Ўзбекистонда ягона фуқаролик ўрнатилган бўлиб, унга қандай асосларда эга бўлишидан қатъий назар барча учун тенгдир (Конституциянинг 21-моддаси). Фуқароликка эга бўлиш ва уни йўқотишнинг асос ва тартиблари Ўзбекистон Республикасининг "Фуқаролик тўғрисида" ги қонуни билан белгиланади. Қонуннинг 30-моддасида Президентнинг фуқаролик масалалари бўйича ваколатлари белгиланган.

Президент бу масала бўйича қуйидаги қарорларни қабул қилади:

биринчидан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшаб келаётган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига қабул қилиш;

иккинчидан, хорижда яшаётган тегишли илтимоснома билан Ўзбекистон Республикаси Президентига мурожаат қилган хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига қабул қилиш;

учинчидан, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига тиклаш тўғрисида;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигидан чиқариш тўғрисида;

бешинчидан, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини йўқотганлик тўғрисида.

Юқорида айтилган масалаларни дастлабки кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида фуқаролик масалалари бўйича комиссия тузилган. У ҳар бир ариза ёки илтимосноманинг Президент кўриб чиқишига тайёрлайди.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигини қабул қилиш ва ундан чиқишининг батафсил тартиби (зарур ҳужжатлари, улар қаерга юборилиши керак ва ҳ.к.). "Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишнинг тартиби тўғрисидаги қоидалар" билан тартибга солинади. У 1992 йил 22 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони билан тасдиқланган. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги масалалари бўйича Президент фармон чиқаради.

Сиёсий бошпана – ўз мамлакатида сиёсий важларга кўра таъқиб қилинаётган хорижий шахсга, фуқаролиги бўлмаган шахсга бошқа мамлакатда яшаш ҳуқуқини беришдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан хорижий шахсга ёки фуқаролиги бўлмаган шахсга сиёсий бошпана берилиши шуни англатадики, бу одам Ўзбекистонга келиши мумкин ва жиноятчи сифатида бошқа давлатга берилмайди. Одатда сиёсий бошпана сиёсий фаолияти, илмий ва маданий важлар учун, миллий ва диний важлар туфайли таъқиб қилинаётган шахсларга берилади. Сиёсий бошпана ҳуқуқи 1948 йилги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (14-модда) ва БМТ Бош Ассамблеясининг 1967 йил 14 декабрдаги резолюцияси билан қабул қилинган ҳудудий бошпана тўғрисидаги декларацияда назарда тутилган, лекин резолюция фақат тавсия хусусиятига эга. Сиёсий бошпана олиш учун зарур бўлган шартларни белгилаш – бошпана бераётган давлатнинг суверен ҳуқуқидир. Фақат Ўзбекистон Республикасининг Президентиgina сиёсий бошпана бериш тўғрисидаги қарорни қабул қилишга ваколатлидир.

11. Давлат мукофотлари ва фахрий унвонлар – давлатнинг иқтисод, фан, маданият, санъат, Ватанни ҳимоя қилиш ва ижтимоий

ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги юксак хизматлари учун фуқароларни рағбатлантиришнинг олий шаклидир.

Конституцияга мувофиқ давлат мукофотлари (орденлар, медаллар, ёрлиқлар) билан тақдирлаш Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан амалга оширилади. У олий ҳарбий унвонларни (масалан, армия генерали), олий малакавий унвонларни (масалан, дипломатик даража), олий махсус унвонларни (масалан, амалдаги давлат адлия маслаҳатчисининг тоифа даражасини) беради. Фан ва техника, адабиёт ва санъат соҳасидаги давлат мукофотлари бўйича комиссиянинг қарори Президент фармонлари билан тасдиқланади. Фақат Ўзбекистон Республикасининг фуқароларигина эмас, балки хорижий фуқаролар ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳам давлат мукофотлари ва фахрли унвонлар билан мукофотланиши мумкин. Масалан, 1996 йил апрелда француз олими, профессор Л. Керен Амир Темур меросини ўрганишга қўшган катта ҳиссаси учун "Шухрат" медали билан мукофотланди.

Мукофотланган шахс қасддан жиноят содир этганда суднинг тақдимномасига биноан фақат Президент томонидан давлат мукофотларидан маҳрум қилиниши мумкин (Президентнинг махсус фармони чиқарилади).

12. Амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш ҳақида Олий Мажлиснинг Сенатига тақдимнома киритади ва Ўзбекистон Республикасининг судлари томонидан ҳукм қилинган шахсларни авф этади. Амнистия – жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан тўла ёхуд қисман озод қилиш ёки илгари суд тайинлаган жазони ўтаган шахсларнинг судланганлигини олиб ташлашдир. Амнистия эълон қилиниши билан жазони ўтаётган шахслар уни ўташдан озод қилинадилар ёки жазо муддати қисқартирилади. Агар айбланувчи ишнинг амнистия бўйича тўхтатилишига эътироз билдирса, ушбу иш тергови ва суд юритувида давом этади. Суд айбланувчини айбдор деб топса, шу амнистия актида кўрсатилган асосларга кўра тўхтатилади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон судлари томонидан ҳукм қилинган фуқароларни афв этади. Афв этиш тўғрисидаги қарорни қабул қилар экан, Президент инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг қафолати сифатида майдонга чиқади. Чунки маҳкумнинг Ўзбекистон Президентига муурожаат қилиши – жиноий жазо чорасини қайдайдир даражасида бўлсада ўзгартиришнинг сўнгги имкониятидир.

Амнистиядан фарқли равишда афв – индивидуал акт, яъни муайян шахс ёки шахслар гуруҳига тааллуқли ҳужжатдир. Афв ҳукм қонуний кучга қирган жинояти учун судланган шахсни жазодан озод қилиш ёки жазони юмшатишдир. Афв этиш реабилитациядан фарқ қилади. Реабилитация (оқлаш) ҳам индивидуал акт, лекин у оқланган шахс ноқонуний ҳукм қилинганини билдиради. Афв эса ҳукмнинг тўғрилигини тасдиқлайди, лекин маҳкумнинг ҳолатини енгиллаштиради (жазо чорасини ўзгартириш, жазони ўташдан озод қилиш).

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ўз ваколатларини бажаришни давлат идораларига ёки мансабдор шахсларга топширишга ҳақли эмас.

13. Конституциянинг 95-моддаси кўп мамлакатларда мавжуд бўлган давлат бошлигининг парламентни тарқатиб юбориш институтига бағишланган. Парламентни тарқатиб юбориш - унинг ваколатлари тугагунча, янги сайловлар белгилангунича парламент фаолиятининг тўхтатилишидир. Парламентни тарқатиб юбориш ҳокимиятларнинг бўлиниши принципини амалга оширадиган мувозанатлар ва зиддиятлар тизимининг муҳим элементи.

Парламентни тарқатиб юбориш, қоида тариқасида, Конституция амалга ошириш мумкин ёки қонунлар асосида кўрсатилган.

Президент Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ёки Сенати фақат Конституцияда аниқ белгиланган ҳоллардагина тарқатиши мумкин:

биринчидан, Олий Мажлиснинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ёки Сенатини таркибида унинг нормал фаолиятини тахдидга соладиган, ҳал қилиб бўлмайдиган ихтилофлар юз берганда;

иккинчидан, Олий Мажлис палаталари бир неча марта Конституцияга зид қарорлар қабул қилганда;

учинчидан, тарқатиб юборишга Конституциявий суднинг розилиги бўлганда.

Демократик тузумдаги парламентни тарқатиб юбориш институти учун икки томонлама бир хил юридик алоқа ҳосил: парламент таркиби фаолиятининг тўхтатилиши ва янги сайловларнинг белгиланиши. Ўзбекистон Конституциясининг 95 - моддасида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси, Сенатини тарқатилган тақдирда янги сайлов уч ой мобайнида, ўтказилиши кўрсатилган.

Шу билан бирга, Конституциянинг 95-моддасининг 3-қисмида Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатини тарқатиб юборилишини чекловчи қоида белгилаб қўйилган. Масалан, бутун Ўзбекистон ҳудудида ғавқулодда ҳолат жорий қилинган бўлса, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатини тарқатилиши мумкин эмас. Бундай, алоҳида ғавқулодда вазиятда давлат амалдаги парламентсиз қолиши мумкин эмас.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлиси палаталарини тарқатиб юбориш ҳуқуқи мутлоқ эмас, чунки бу ҳуқуқ Конституцияда қатъий белгиланган вазиятлар билан чегараланган.

3.2. Ўзбекистон Республикаси Президенти қабул қиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

Конституциянинг 94-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президенти Конституцияга ва қонунларга асосланиб ҳамда уларни ижро этиш юзасидан мамлакатнинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ўз вазифалари ва конституциявий ваколатларининг амалга ошириш мақсадида кўп қиррали ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятини юритади.

Президент бутун Ўзбекистон ҳудудида бевосита амал қиладиган, мажбурий кучга эга бўлган уч хил норматив-ҳуқуқий ҳужжат:

- 1) фармонлар;
- 2) қарорлар;
- 3) фармойишлар чиқаради.

Фармон – аниқ бўлмаган жисмоний ва юридик шахсларга тааллуқли бўлиб, узоқ муддатга амал қилади. Фармон – норматив-ҳуқуқий ҳужжат. У ҳуқуқни қўллаш хусусиятига ҳам эга бўлиши мумкин ва демакки, норматив мазмунга эга бўлмаслиги ҳам мумкин. Норматив мазмундаги фармонлар нашр этилади, масалан у ёки бу шахсни бирор лавозимга тайинлаш тўғрисида.

Фармойиш – индивидуал ташкилий хусусиятдаги ҳужжатдир.

Президент чиқарадиган ҳужжатлар унинг ўзи томонидан мустақил чиқарилади. Президент чиқарадиган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар Конституция ва қонунларга зид бўлмаслиги шарт. Чунки улар Конституция ва қонунлар асосида, уларни бажариш мақсадида чиқарилади. Президент чиқарган норматив ҳужжатларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқлиги тўғрисидаги масала, зарурият туғилганда, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди томонидан ҳал қилинади (Конституциянинг 109-моддаси). Кўриб чиқиш натижалари бўйича Конституциявий суд бутун ҳужжат ёки унинг айрим қоидалари конституциявий ёхуд ғайри конституциявий эканлиги ҳақида қарор қабул қилиши мумкин. Шу тариқа Президент актларининг конституциявий бўлиши кафолати таъминланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари қонун ости ҳужжатлари деб аталади. Лекин улар Конституция ва мамлакат қонунларига зид бўлмаслиги шарт (16-модда).

Лекин "Конституция ва қонунларга асосланиб ҳамда уларни ижро этиш юзасидан" дейилган конституциявий баён қилиш, шунингдек, фақат қонун томонидан тартибга солинадиган масалалар рўйхатининг Конституцияда мавжуд эмаслиги – Президентнинг ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятини кенг талқин қилишга имкон беради. Бирор масалани қонун билан тартибга солиш мавжуд бўлмаган ҳолларда, Президент олдиндан ушбу масала юзасидан норматив фармон чиқариши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари "Ўзбекистон Республикаси Президентининг хабарномаси" ва шунингдек, республика газеталарида расман эълон қилинади.

Хулоса

Президентлик республика бошқарув шакли бу сайлаб қўйилган давлат бошлиғи бир вақтнинг ўзида ҳукумат раҳбари ҳам бўлишидир. Бутун халқ томонидан сайланган президент умуммиллий манфаатлар ифодачиси, миллат рамзи бўлиши (ҳар қалай шундай бўлиши керак ҳам) бошқарув президентлик шаклининг ижобий томонидир.

Сўнгги йилларда президент бошқарувига асосланган республикаларнинг кўпчилигида ва яримпрезидентлик (аралаш) республикаларнинг аксариятида одат тариқасида вазирлар кенгаши деб номланадиган коллегиял органнинг ташкил қилиниши ҳоллари кўпроқ кузатилмоқда.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларида Президентлик бошқаруви жорий этилиб, Ўзбекистон Республикаси вицепрезиденти лавозими тугатилади ва Бош вазир лавозими жорий этилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасига қонун лойиҳаларини тақдим этиш ҳуқуқи берилади.

Давлат бошлиғи ваколатнинг яна бир ўзига хос гуруҳи устида тўхталамиз, президентнинг бу ваколати номланмайди ҳам, бошқаларидан ажратиб кўрсатилмайди ҳам. Бу мамлакат иқтисодий йўлини аниқлаш соҳасидаги давлат раҳбарининг ваколатидир. Бу ваколат ҳозирги вақтда жуда муҳим аҳамият касб этмоқда, иқтисодий стратегия, иқтисодий устиворликни аниқлаб олиш у ёки бу президентлик лавозимига номзоднинг сайловолди дастурининг туб моҳиятини ташкил этади. Рональд Рейганни мисол тариқасида келтирайлик. У президентликка номзод бўлганда "Рейганомика" тезисини илгари сурди, яъни бу солиқ юкини қайта тақсимлаш, йирик бизнесни ўта юқори солиқлардан озод қилиш, ижтимоий ёрдамга давлат харажатларини камайтириш кабиларни қамраб олган эди. Бу гоё ҳақиқатдан ҳам иқтисодий стратегия эди:

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида сўзлаган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузасида, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи асосида Ўзбекистондаги Президентлик институтига бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши кераклигини таъкидладилар.

Уларнинг мазмуни қуйидагича:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 96-моддасига, Мамлакат Президенти турли сабабларга кўра ўз вазифасини бажара олмайдиган вазият юзага келган тақдирда ноаниқликка, ушбу моддани турлича талқин этишга йўл қўймаслик мақсадида унинг янги тахририни қуйидаги мазмунда баён этиш таклиф қилинди: "Мамлакатнинг амалдаги Президенти ўз вазифаларини бажара олмайдиган ҳолатларда унинг вазифа ва ваколатлари вақтинча Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раисининг зиммасига юклатилади, бунда уч ой муддат ичида, "Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида"ги Қонунга тўлиқ мувофиқ ҳолда мамлакат Президенти сайлови ўтказилади".

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига киритилаётган тузатишларни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78-ва 93-моддаларига ҳам тегишли ўзгартишлар киритиш зарурати туғилади.

Жумладан, Конституциянинг 78-моддаси 15-бандини "... шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш" деган сўзлар билан тўлдириш керак.

93-модданинг 15-бандига "вилоятлар ҳокимларини ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимини қонунга мувофиқ тайинлайди ҳамда лавозимидан озод этади" деган сўзлардан олдин "Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимиغا биноан ..." деган сўзларни киритиш мақсадга мувофиқдир.

Учинчидан, 93-модданинг 8-бандидан "ижро этувчи ҳокимият девонини тузади ва унга раҳбарлик қилади" деган сўзларни чиқариш тавсия этилади.

Тўртинчидан, 93-модданинг 16-бандини "...Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилишга ҳақли" деган сўзлар билан тўлдириш лозим.

Бешинчидан, 93-модданинг 12-бандидан "Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори" деган сўзлардан кейин "унинг ўринбосарлари" деган сўзларни чиқариш ва уларнинг ўрнига "Ҳисоб палатаси раисини" деган сўзларни киритиш ва ундан сўнг матн бўйича "тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади, кейинчалик бу масалаларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тасдиғига киритади" деган тарзда баён этиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Раҳбарий адабиётлар

2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон, 1998. – 686 б.
3. Каримов И.А. Кучли давлатдан кучли жамият сари. –Т.: Шарқ, 1998. – 104 б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 48 б.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. – 176 б.
6. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий демократияни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. –Т.: Ўзбекистон, 2008. –341 б.
7. Каримов И.А. Ватандошликнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. –Т.: Ўзбекистон, 2009. –277 б.
8. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т. : Ўзбекистон, 2010. –56 б.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.
10. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.
11. Каримов И.А. Юксак салоҳиятли авлодни тарбиялаш – энг муқаддас мақсад // Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.

2. Ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – 40б.
2. “Ўзбекистон Республикаси Президенти фаолиятининг асосий қафолатлари тўғрисида”ги Қонун // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2003, № 34, 34-модда.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2002. –№12. –213-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”. Халқ сўзи. 2007 йил 12 апрел.

5. “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги Қонун
6. Ўзбекистон Республикасининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига) Қонун
7. Ўзбекистон Республикасининг Сиёсий партиялар тўғрисидаги қонун.
8. “Референдум якунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги Қонун. 2002 йил 11 апрел.

3. WEB сайтлар

1. [http: // www.yuridlit.ru](http://www.yuridlit.ru)
2. [http: // www.allpravo.ru](http://www.allpravo.ru)
3. [http: // www.gov.uz](http://www.gov.uz)
4. [http: // www.lawbook.ru](http://www.lawbook.ru)
5. [http: // www.books.ru](http://www.books.ru)
6. [http: // www.tsil.uz](http://www.tsil.uz)